

3 HAVO ECONOMIE PTO3

Leerdoelen & Antwoordenboekje

Hoofdstuk 5 en 6

5 Bedrijfseconomie – investeren
6 Samenwerken en onderhandelen

Naam: _____

- Kijk telkens direct na als je de vraag gemaakt hebt.
- Was het goed? Mooi!
- Was het niet helemaal goed? Bekijk dan of je begrijpt wat je fout deed. Kom je er zelf niet uit vraag dan even aan je docent.
- Zet eventueel een kruisje in je boek bij de vraag die eerst fout was en maak hem nog eens als je gaat leren voor de PTA. Als je hem dan wel in 1x goed doet, dan weet je dat je dit nu wél kan!!
- Je kunt ook vergelijkbare opdrachten zoeken en maken bij de herhaling en extra stof achterin het hoofdstuk.

Succes!

Leerdoelen Hoofdstuk 5

Leerdoelen

- Je kunt aangeven wat de functie van een balans is.
 - Je kunt voorbeelden geven van vaste en vlottende activa.
 - Je kunt voorbeelden geven van liquide activa.
 - Je kunt de debetzijde van een balans opstellen.
- ⊕
- ▶ Meer oefenen? Maak de opdrachten bij 5.1 op bladzijde 148.
 - ▶ Meer uitdaging? Maak de opdrachten bij 5.1 op bladzijde 150.

Leerdoelen

- Je kunt uitleggen wat passiva zijn en waarvoor deze dienen.
 - Je kunt voorbeelden noemen van eigen vermogen.
 - Je kunt voorbeelden noemen van vreemd vermogen.
 - Je kunt uitleggen wat solvabiliteit inhoudt en de solvabiliteit berekenen.
- ▶ Meer oefenen? Maak de opdrachten bij 5.2 op bladzijde 148.
 - ▶ Meer uitdaging? Maak de opdrachten bij 5.2 op bladzijde 150.

Leerdoelen

- Je kunt uitleggen dat een bedrijf kosten moet maken om de doelstellingen te bereiken.
 - Je kunt met voorbeelden het verschil tussen vaste en variabele kosten uitleggen.
 - Je kunt uitleggen wat loonkosten, huisvestingskosten en verkoopkosten zijn.
 - Je kunt rekenen met rente- en aflossingskosten.
 - Je kunt de afschrijving per jaar van een duurzaam productiegoed berekenen.
- ⊕
- ▶ Meer oefenen? Maak de opdrachten bij 5.3 op bladzijde 149.
 - ▶ Meer uitdaging? Maak de opdrachten bij 5.3 op bladzijde 151.

Leerdoelen

- Je kunt uitleggen wat de functie is van een winst- en verliesrekening en waarom bedrijven een jaarrekening opstellen.
 - Je kunt de brutowinst en nettowinst berekenen.
 - Je kunt het break-evenpunt van een bedrijf berekenen en met een grafiek afleiden.
- ⊕
- ▶ Meer oefenen? Maak de opdrachten bij 5.4 op bladzijde 149.
 - ▶ Meer uitdaging? Maak de opdrachten bij 5.4 op bladzijde 151.

Leerdoelen Hoofdstuk 6

Leerdoelen

- Je kunt uitleggen waarom speltheorie wordt gebruikt binnen de economie.
- Je kunt het prisoner's dilemma uitleggen.
- Je kunt een voorbeeld van het prisoner's dilemma noemen.
- Je kunt uitleggen dat zelfbinding een belangrijke rol speelt bij de oplossing van het prisoner's dilemma.

- ▶ Meer oefenen? Maak de opdrachten bij 6.1 op bladzijde 176.
- ▶ Meer uitdaging? Maak de opdrachten bij 6.1 op bladzijde 178.

Leerdoelen

- Je kunt de kenmerken en voorbeelden van een individueel goed noemen.
- Je kunt uitleggen waarom de overheid collectieve goederen produceert en welke kenmerken en voorbeelden er zijn van collectieve goederen.
- Je kunt het verschil benoemen tussen collectieve en quasi-collectieve goederen en er voorbeelden van geven.

- ▶ Meer oefenen? Maak de opdrachten bij 6.2 op bladzijde 176.
- ▶ Meer uitdaging? Maak de opdrachten bij 6.2 op bladzijde 178.

Leerdoelen

- Je kunt het verschil uitleggen tussen eigen belang en collectief belang en dit koppelen aan de productie van de overheid.
- Je kunt uitleggen hoe de collectieve sector georganiseerd is.
- Je kunt uitleggen wat externe effecten zijn.
- Je kunt voorbeelden geven van positieve en negatieve externe effecten.

- ▶ Meer oefenen? Maak de opdrachten bij 6.3 op bladzijde 177.
- ▶ Meer uitdaging? Maak de opdrachten bij 6.3 op bladzijde 179.

Leerdoelen

- Je kunt voorbeelden noemen van primaire en secundaire arbeidsvoorwaarden.
- Je kunt uitleggen hoe een cao tot stand komt.
- Je kunt uitleggen wat algemeen verbindend verklaren van een cao inhoudt.
- Je kunt uitleggen dat het algemeen verbindend verklaren van een cao kan leiden tot meeliftgedrag.

- ▶ Meer oefenen? Maak de opdrachten bij 6.4 op bladzijde 177.
- ▶ Meer uitdaging? Maak de opdrachten bij 6.4 op bladzijde 179.

Hoofdstuk 5: Investeren moet!**5.1 Wat heb je nodig**

- 1**
- Bij voorraad goederen, dit zijn de goederen die het bedrijf wel al heeft, maar nog niet zijn verkocht.
 - Het pand en de bedrijfsauto zijn eigendom van het bedrijf.
 - Een bedrijf heeft altijd contant geld nodig als wisselgeld of om kleine uitgaven te doen. Geld op de bank wordt gebruikt voor betalingen aan bijvoorbeeld leveranciers
- 2**
- Aan de debetzijde staan alle bezittingen van de onderneming.
Aan de creditzijde zie je hoe de onderneming de bezittingen heeft gefinancierd.
 - Aan de debetzijde staan de bezittingen en aan de creditzijde het geld dat in de onderneming is gestoken. Deze twee bedragen moeten altijd aan elkaar gelijk zijn. Anders zijn er bezittingen waar niet voor betaald is of is er geld uitgegeven zonder dat er iets voor gekocht is.
- 3**
- $€ 9.570 \div 330$ per drone = 29 drones.
 - Het bedrag van de lening wordt lager.
 - De auto zal van de balans verdwijnen.
- 4**
- vlottende activa: voorraad
 - vaste activa: bedrijfsauto
 - vaste activa: inventaris
 - vlottende activa: debiteuren
- 5** Debiteuren zijn klanten die nog schulden bij de onderneming hebben. De schulden van een ander zijn bezittingen van de onderneming.
- 6**
- De inkoopwaarde van Smart&Phones A, B en D =
 $(200 \times € 155) + (175 \times € 190) + (320 \times € 235) = € 139.450$
 De inkoopwaarde van 250 SmartPhones C = $€ 191.950 - € 139.450 = € 52.500$.
 De inkoopprijs van 1 SmartPhone C = $€ 52.500 \div 250 = € 210$.
 - De waarde waarvoor de goederen zijn ingekocht staat op de balans, omdat dit de waarde van het bezit is.
 - waarde van de voorraden:

Smart&Phone A:	$(200 - 85 =) 115 \times € 155 =$	€ 17.825
Smart&Phone B:	$175 \times € 190 =$	€ 33.250
Smart&Phone C:		€ 0
Smart&Phone D:	$(320 - 63 =) 257 \times € 235 =$	€ 60.395
	$45 \times € 332 =$	€ 14.940 +
Totaal voorraad		€ 126.410
- 7**
- kas + € 1,25
 - kas + € 60
 - bank + € 35
 - geen wijzigingen
- 8**
- totaal liquide middelen op 1 januari $€ 950 + € 435 = € 1.385$
 totaal liquide middelen op 20 februari $€ 1.385 + € 2.735 - € 2.450 = € 1.670$
 kas = $€ 1.670 - € 700 = € 970$
- 9**
-

Debet	Balans op .../.../....	Credit
Pand	€ 123.000	Eigen vermogen € 426.645
Machine	€ 20.000	
Inventaris	€ 1.500	
Voorraad sportartikelen	€ 254.000	
Debiteuren	€ 245	
Bank	€ 25.600	
Kas	€ 2.300	
Totaal	€ 426.645	€ 426.645

b veranderingen:

Inventaris: € 1.500 + € 1.500 = € 3.000

Sportartikelen: € 254.000 - € 140.000 + € 50.000 = € 164.000

Bank: € 25.600 + € 200.000 - € 1.500 - € 50.000 = € 224.100

Debet	Balans op .../.../....	Credit
Pand	€ 123.000	Eigen vermogen € 486.645
Machine	€ 20.000	
Inventaris	€ 3.000	
Voorraad sportartikelen	€ 164.000	
Debiteuren	€ 245	
Bank	€ 174.100	
Kas	€ 2.300	
Totaal	€ 486.645	€ 486.645

c Het bedrijf heeft € 60.000 winst gemaakt: sportartikelen verkocht voor € 200.000. De inkoopwaarde van deze artikelen was € 140.000.

Je ziet dit terug bij het eigen vermogen: € 426.645 + € 60.000 = € 486.645

- 10** a Voetbalclub Feyenoord kan dit nieuwe stadion niet zelf financieren.
 b 'Grond' staat onder de vaste activa. Het is langer dan één jaar in het bezit van de vereniging.
 c *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 aan- en afvoerwegen naar het stadion.

5.2 Waar haal je het geld vandaan?

- 11** a De bank wil weten wat er met het geld gebeurt en ze wil weten of ze met het uitgeleende geld geen al te grote risico's loopt.
 b Vooral lang vreemd vermogen. De ondernemer heeft het geld voor langere tijd nodig en kan dat dus niet binnen een jaar terugbetalen. Bijvoorbeeld geld voor het pand, inventaris en bedrijfsauto.
 c Bij de start heb je vooral kort vreemd vermogen nodig. Meestal heb je geen eigen pand of een bedrijfswagen, maar je moet wel liquide middelen hebben om voorraden aan te schaffen.
- 12** a Totaal creditzijde - schulden = eigen vermogen
 € 95.500 - € 33.230 = € 62.270.
 b Het eigen vermogen is het geld dat de ondernemer in de onderneming heeft gestoken. Het kan gezien worden als een schuld van de onderneming aan de ondernemer.
- 13** a $0,045 \times € 200.000 = € 9.000$ rente.
 b $€ 200.000 \div 16 = € 12.500$ per jaar
 c De schuld na een jaar bedraagt $€ 200.000 - € 12.500 = € 187.500$.
 $0,045 \times € 187.500 = € 8.427,50$ rente.
 d Ieder jaar wordt de schuld lager. Over deze schuld moet rente betaald worden, dus wordt de te betalen rente ook ieder jaar lager.

- 14** a Er is maar een eigenaar die zijn geld in de onderneming steekt.
 b Bij een eenmanszaak is er een persoon die garant staat voor de schulden. De bank loopt in zo'n situatie meer risico.
 c A: nv: aandelenvermogen dat niet op naam staat.
 B: eenmanszaak: 1 eigenaar met naam genoemd.
 C: bv: aandelenvermogen dat op naam staat.
 D: vof: meerdere eigenaren met naam genoemd.
- 15** a In april is de waarde per aandeel $1,055 \times \text{€ } 12,92 = \text{€ } 13,63$.
 Manouska heeft $\text{€ } 1.267,59 \div \text{€ } 13,63 = 93$ aandelen.
 b Omdat de winst laag is kan ING weinig geld aan de aandeelhouders uitkeren, omdat dit dividend ten koste van het eigen vermogen gaat. Door een te hoog dividend zou het eigen vermogen dalen.
 c $0,011 \times \text{€ } 1.267,59 = \text{€ } 13,94$.
- 16** a De eigenaren zijn de aandeelhouders. Zij zijn degenen die het eigen vermogen van de onderneming, het aandelenvermogen, bij elkaar hebben gebracht.
 b De waarde van de aandelen van Sjors is $170 \times \text{€ } 23,59 = \text{€ } 4.010,30$.
 Sjors is voor $\text{€ } 4.010,30 \div \text{€ } 2.948.750 \times 100\% = 0,136\%$ eigenaar van BlueCool.
- 17** Bij een hypotheek heeft de bank een onderpand als zekerheid. Kan degene die het geld geleend heeft dit niet meer terugbetalen, dan mag de bank het onderpand verkopen. Op die manier weet de bank dat ze (een deel van) het uitgeleende bedrag terugkrijgt.
- 18** *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 - Voordeel: je hoeft minder rente te betalen.
 - Nadeel: je hebt schulden bij vrienden of familie.
- 19** a Een vof. Er staat twee keer een eigen vermogen op de balans.
 b Bijna alle verkopen en inkoop worden contant betaald.
 c Zowel de onderhandse lening als de bank worden $\text{€ } 2.000$ lager: 'onderhandse lening' wordt $\text{€ } 9.500$ en 'bank' wordt $\text{€ } 495$.
- 20** a 'onderhandse lening' wordt $\text{€ } 5.500$ en 'eigen vermogen Bas' stijgt naar $\text{€ } 23.500$.
 b $(\text{€ } 20.000 + \text{€ } 23.500 \div \text{€ } 89.390) \times 100\% = 48,7\%$.
 De solvabiliteit is verbeterd, omdat het eigen vermogen in verhouding tot het totaal vermogen gestegen is.
 c 'onderhandse lening' blijft $\text{€ } 11.500$; 'eigen vermogen Bas' wordt $\text{€ } 15.000$ en 'bezorgscooter' verdwijnt van de balans. De totaalbedragen worden beide $\text{€ } 86.890$.
 d $(\text{€ } 20.000 + \text{€ } 15.000 \div \text{€ } 86.890) \times 100\% = 40,3\%$.
 De solvabiliteit is verslechterd ten opzichte van de beginsituatie, omdat het eigen vermogen in verhouding tot het totaal vermogen gedaald is.
- 21** a Zowel de solvabiliteit als de balans veranderen ieder moment.
 b In december wordt er door de vele aankopen veel winst gemaakt. Hierdoor stijgt het eigen vermogen, terwijl het vreemd vermogen weinig verandert.

5.3 Wat kost dat?

- 22** a *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 productiekosten.
 b Bij afbeelding 1 bestaat de inkoopwaarde uit de ingekochte producten, bij afbeelding twee uit grondstoffen en hulpstoffen. Bij afbeelding 1 worden de kant en klare producten in grotere hoeveelheden ingekocht en zonder verdere bewerking in kleinere hoeveelheden doorverkocht. Bij afbeelding 2 ondergaan de grondstoffen verschillende bewerkingen.
 c *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*

loonkosten, energiekosten, afschrijvingskosten.

- 23** a Het is voor een onderneming niet mogelijk om goederen te verkopen, zonder eerst zelf kosten gemaakt te hebben.
 b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 Je omzet moet hoog genoeg zijn om de gemaakte kosten te kunnen betalen en dus het voortbestaan van de onderneming te kunnen garanderen.
- 24** a variabele kosten: als je meer produceert, heb je meer verpakkingsmateriaal nodig.
 b vaste kosten: de waarde van de inboedel, en daarmee de hoogte van de premie, is niet afhankelijk van de productie.
 c variabele kosten: deze loonkosten zijn afhankelijk van de productie.
 d variabele kosten: de inkoop hangt af van de verkoop en dus van de productie.
- 25** a De vaste kosten zijn € 250.000 – € 75.000 = € 175.000
 b Bij een productieomvang van 20.000 stuks zijn de totale kosten:
 € 175.000 + 20.000 × € 7,50 = € 325.000.
 c Bij een verdubbeling van de productieomvang blijven de constante kosten gelijk. Alleen de variabele kosten verdubbelen.
- 26** a Vooral vaste kosten: veel kosten, bijvoorbeeld de afschrijving op de vliegtuigen en het ingezette personeel, zijn niet afhankelijk van het aantal passagiers.
 b Er is een aantal maatschappijen die vluchten aanbieden tegen zeer lage prijzen.
 c De meeste kosten zijn vaste kosten. Last-minute tickets dragen bij aan een hoge omzet, terwijl de variabele kosten nauwelijks stijgen.
- 27** Een bedrijf heeft een aantal werknemers in dienst ongeacht de hoogte van de productie. Dit aantal werknemers kan op korte termijn nauwelijks worden aangepast aan de omzet. In drukke periodes neemt het bedrijf een aantal werknemers tijdelijk in dienst. Deze loonkosten zijn dan variabele kosten. Bijvoorbeeld: seizoenswerk in de tuinbouw of winkelpersoneel in de decembermaand.
- 28** a De huurkosten zijn vaste kosten: ze zijn niet afhankelijk van de productie.
 b $103,5\% = € 1.325$
 $100\% = € 1.325 \div 103,5 \times 100 = € 1.280,19$.
- 29** a De oorspronkelijke lening was $10 \times € 4.000 = € 40.000$
 In totaal is er € 8.000 afgelost. $€ 8.000 \div € 4.000$ per jaar = 2 jaar.
 b In het vijfde jaar is er $4 \times € 4.000 = € 16.000$ afgelost.
 De schuld in het vijfde jaar is € 24.000. $0,043 \times € 24.000 = € 1.032$ rente in het vijfde jaar.
- 30** a $(€ 30.000 - € 5.000) \div 5 = € 5.000$ afschrijving per jaar.
 b Na drie jaar is er $3 \times € 5.000 = € 15.000$ afgeschreven.
 Na vijf jaar is er vijf $\times € 5.000 = € 25.000$ afgeschreven.
- 31** a $2\% = € 10.000$
 $100\% = € 10.000 \div 2 \times 100 = € 500.000$.
 b Op 1 januari 2018 is er $€ 500.000 - € 270.000 = € 230.000$ afgeschreven.
 Het pand is dan $€ 230.000 \div € 10.000$ per jaar = 23 jaar oud.
- 32** a Er wordt in totaal $€ 2.400 - € 400 = € 2.000$ afgeschreven.
 Bij een afschrijving van € 400 per jaar is de levensduur $€ 2.000 \div € 400$ per jaar = 5 jaar.
 b Een computer gaat minder lang mee dan een bedrijfsauto, daarom moet je de computer ook in een kortere periode afschrijven.
 c Door technologische vernieuwingen verouderen bestaande productiemiddelen sneller. Daarmee wordt de inruilwaarde van deze productiemiddelen lager.

5.4 Ga je winst maken?

- 33** a € 300.000 + € 70.000 + € 35.000 + € 2.100 + € 1.500 = € 408.600
 b Winst. De opbrengsten zijn hoger dan de kosten: € 455.300 – € 408.600 = € 46.700.
 c

Kosten	Winst- en verliesrekening 2017		Opbrengsten
Inkoopwaarde omzet	€ 300.000	Omzet	€ 455.300
Huurkosten	€ 70.000		
Loonkosten	€ 35.000		
Rentekosten	€ 2.100		
Reclamekosten	€ 1.500		
Saldo winst	€ 46.700		
Totaal	€ 455.300	Totaal	€ 455.300

- d De kosten- en opbrengstenkant moeten aan elkaar gelijk zijn. Daarom noteer je het saldo winst bij de kosten op en wanneer er verlies wordt gemaakt, tel je het saldo verlies bij de opbrengsten op.

34

Kosten	Winst- en verliesrekening		Opbrengsten
Inkoopwaarde omzet	€ 375.000	Omzet	€ 520.000
Huur bedrijfspand	€ 80.000	Renteopbrengsten	€ 1.450
Loonkosten	€ 42.000		
Reclamekosten	€ 30.800		
Electriciteitskosten	€ 800		
Afschrijvingskosten bedrijfsauto	€ 400	Saldo verlies	€ 7.550
Totaal	€ 529.000	Totaal	€ 529.000

Totaal opbrengsten	€ 521.450
Totaal kosten	€ 529.000 –
Saldo verlies	€ 7.550

35

Omzet	€ 300.000
Inkoopwaarde van de omzet	€ 120.000 –
Brutowinst	€ 180.000
Bedrijfskosten	€ 110.000 –
Nettowinst	€ 70.000

36 a

Kosten	Winst- en verliesrekening 2017		Opbrengsten
Inkoopwaarde omzet	€ 356.400	Omzet	€ 480.000
Loonkosten	€ 47.700		
Afschrijvingskosten	€ 8.200		
Verkoopkosten	€ 4.900		
Algemene kosten	€ 13.500		
Saldo winst	€ 49.300		
Totaal	€ 521.450	Totaal	€ 521.450

Totaal opbrengsten	€ 480.000
Totaal kosten	€ 430.700 –
Saldo winst	€ 49.300

- b Omzet € 480.000
 Inkoopwaarde van de omzet € 356.400 –
 Brutowinst € 123.600

Brutowinst als percentage van de omzet: $\text{€ } 123.600 \div \text{€ } 480.000 \times 100\% = 25,75\%$

c Omzet	€ 480.000
Inkoopwaarde van de omzet	€ <u>356.400</u> -
Brutowinst	€ 123.600
Bedrijfskosten	€ <u>74.300</u> -
Nettowinst	€ 49.300

Nettowinst als percentage van de omzet: $\text{€ } 49.300 \div \text{€ } 480.000 \times 100\% = 10,3\%$

37 a Omzet $50.000 \times \text{€ } 75 =$	€ 3.750.000
b Inkoopwaarde van de omzet $50.000 \times \text{€ } 50 =$	€ <u>2.500.000</u> -
Brutowinst	€ 1.250.000
c Bedrijfskosten	€ <u>750.000</u> -
Nettowinst	€ 500.000

38 a Onjuist: de brutowinst kan niet hoger zijn dan de omzet (omzet - inkoopwaarde = brutowinst).

b Brutowinst	€ 45.000
Bedrijfskosten	€ <u>20.000</u> -
Nettowinst	€ 25.000

c brutowinst + inkoopwaarde = omzet;
 $\text{€ } 45.000 + \text{€ } 15.000 = \text{€ } 60.000$

39 a Totale opbrengsten: $52 \times \text{€ } 7 =$	€ 364
Totale kosten: $\text{€ } 300 + 52 \times \text{€ } 1 =$	€ <u>352</u> -
Winst	€ 12

b Totale opbrengsten: $47 \times \text{€ } 7 =$	€ 329
Totale kosten: $\text{€ } 300 + 47 \times \text{€ } 1 =$	€ <u>347</u> -
Verlies	€ 18

c $\text{€ } 300 \div (\text{€ } 7 - \text{€ } 2) = 60$ taarten

40 a De totale kostenlijn begint niet in de oorsprong, omdat er vaste kosten zijn. De totale kosten-lijn begint op de y-as bij de vaste kosten.

b De onderneming maakt winst rechts van de break-evenafzet en maakt verlies links van de break-evenafzet.

41 $\text{€ } 700 \div (\text{€ } 1,49 - (\text{€ } 0,32 + \text{€ } 0,24)) = 753$ blikjes.

Economie in de praktijk: Arbeidsongeschiktheidsrisico's voor ondernemers

42 a Als hij zich tegen arbeidsongeschiktheid verzekerd heeft, heeft hij recht op een uitkering bij arbeidsongeschiktheid.

b De eenmanszaak gaat waarschijnlijk failliet. Als de eenmanszaak personeel in dienst heeft, is er niemand die leiding geeft, opdrachten aanneemt enz.

Als het bedrijf geen personeel in dienst heeft, liggen ook de werkzaamheden van het bedrijf stil. Er zijn geen inkomsten en nieuwe opdrachten kunnen niet aangenomen worden.

c De bank kan de ondernemer op zijn privévermogen en -bezittingen aanspreken om het geleende bedrag af te lossen.

d Ja, bij een vof zijn er meerdere eigenaren. Bij arbeidsongeschiktheid van één van hen kunnen de anderen deze werkzaamheden overnemen.

Bij een nv of bv zijn de aandeelhouders niet privé aansprakelijk voor de schulden en bestaat de leiding van het bedrijf uit werknemers. Bij arbeidsongeschiktheid kan het bedrijf een ander in dienst nemen.

43 a *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*

Een ZMP'er is zich er van bewust dat de werknemers van hem afhankelijk zijn. Bij

- onverzekerde arbeidsongeschiktheid worden de werknemers ook financieel getroffen.
- Te duur, voldoende eigen reserves, terug kunnen vallen op partner of familie, kleine kans op arbeidsongeschiktheid.
 - De kans op arbeidsongeschiktheid is groter bij werkzaamheden in de bouw dan bij creatieve werkzaamheden.
 - Door ziekte, veroorzaakt door een verkeerde houding (klachten aan houdings- en bewegingsapparaat)

- 44** a 30%
- b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
Ja, want de kans op arbeidsongeschiktheid is aanzienlijk groter dan de meeste ondernemers inschatten.
De premies voor deze verzekeringen zijn lager dan de meeste ondernemers inschatten.
De meeste ondernemers kunnen maar een beperkte tijd terugvallen op partner of familie.

Herhalingsopdrachten

5.1 Wat heb je nodig?

- Aan de creditzijde staat hoe een onderneming aan haar geld is gekomen. Dit geld wordt besteed om de uitgaven aan de debetzijde te financieren.
- vlootende activa: de voorraden zijn korter dan een jaar in het bedrijf aanwezig.
 - liquide activa: betaalmiddel.
 - vaste activa: de auto is langer dan een jaar in bezit van de onderneming.
 - vlootende activa: de schulden worden binnen een jaar betaald.
- $€ 6.534 + € 1.600 + € 750 + € 2.320 = € 11.204$
 - $€ 11.204 - (€ 4.700 + € 3.200) = € 3.304$
 - De panden worden niet gehuurd, omdat ze op de debetzijde van de balans staan. Op de debetzijde staan de bezittingen.
- Totaal liquide middelen op 1 januari: $€ 1.125 + € 385 = € 1.510$.
Op 20 maart is het totaal $€ 1.510 + € 2.335 - € 2.175 = € 1.670$. Van dit bedrag staat $€ 1.670 - € 800 = € 870$ op 'kas' op de balans

5

Debet	Balans op .../.../....	Credit
Pand	€ 111.000	Eigen vermogen € 201.950
Machine	€ 25.000	
Inventaris	€ 2.700	
Voorraad	€ 54.000	
Debiteuren	€ 1.500	
Bank	€ 5.600	
Kas	€ 2.150	
Totaal	€ 201.950	Totaal € 201.950

- 'Debiteuren' zijn klanten aan wie geleverd is, maar die hun rekening nog moeten betalen. Op de balans van een startend bedrijf zal je geen debiteuren zien zo lang er nog niets op rekening verkocht is.

5.2 Waar haal je het geld vandaan?

- Eigen geld van de ondernemer, geld lenen en leveranciers die goederen leveren en later betaald krijgen.
 - De bank wil weten aan wie ze geld uitlenen en ze wil weten hoeveel risico ze lopen dat de onderneming de lening niet terug kan betalen.

- 8** a Het bewijs dat je voor een deel eigenaar van een onderneming bent.
 b Bij een nv en bv.
 c Door dividend, een winstuitkering van een aandeel en door de stijging van de waarde van het aandeel.
- 9** a bv: het eigen vermogen is geleverd door drie personen die allemaal een aandeel hebben, die met naam in de balans genoemd worden.
 b $(€ 30.000 + € 30.000 + € 45.000) \div € 1.000$ per aandeel = 105 aandelen
 c Chelsey en Hanneke beide voor $€ 30.000 \div € 105.000 \times 100\% = 28,6\%$.
 Angel voor $€ 45.000 \div € 105.000 \times 100\% = 42,9\%$.
- 10** a Een debiteur is een klant die goederen geleverd heeft gekregen, maar nog moet betalen.
 Een crediteur is een leverancier die goederen geleverd heeft, maar nog betaald moet worden.
 b Bij een gewone lening.
- 11** C
- 12** solvabiliteit = $€ 70.000 \div € 135.000 \times 100\% = 51,9\%$.
 De onderneming is solvabel en kan de schulden met het eigen vermogen betalen.

5.3 Wat kost dat?

- 13** De aflossing op een lening. De aflossingen zijn geen kosten, omdat je hetzelfde bedrag terugbetaalt als je geleend hebt. Dit bedrag is geïnvesteerd in de onderneming.
- 14** a De vaste kosten zijn $0,70 \times € 480.000 = € 336.000$.
 b De totale variabele kosten zijn $0,30 \times € 480.000 = € 144.000$.
 De variabele kosten per onderdeel zijn $€ 144.000 \div 40.000 = € 3,60$.
 c $€ 336.000 + 50.000 \times € 3,60 = € 516.000$.
 d $€ 516.000 \div 50.000 = € 10,32$.
 e De kosten per onderdeel zijn gedaald. De variabele kosten per onderdeel blijven gelijk, maar de vaste kosten worden door een groter aantal gedeeld en dalen daarom per onderdeel.
- 15** a De loonkosten zijn vaste kosten. Ze variëren niet mee met de productie. Ze veranderen alleen bij een loonverhoging (of loonsverlaging).
 b $102,5\% = € 3.200 \rightarrow$
 $100\% = € 3.200 \div 102,5 \times 100 = € 3.121,95$ per maand.
- 16** De lening bedraagt nog $€ 120.000 - (3 \times € 12.000) = € 84.000$.
 $0,035 \times € 84.000 = € 2.940$ per jaar.
- 17** a $(€ 10.000 - € 400) \div 6 = € 1.600$.
 b $€ 12.000 - € 400 = € 11.960$.

5.4 Ga je winst maken?

- 18** a Een balans geeft een momentopname van de bezittingen en de schulden van een onderneming. Een winst- en verliesrekening is een overzicht van de kosten en opbrengsten over een bepaalde periode.
 b De jaarrekening heeft betrekking op het afgelopen jaar. Pas dan kun je aangeven of je daadwerkelijk winst of verlies hebt gemaakt.

19

Kosten	Winst- en verliesrekening × € 1 miljoen	Opbrengsten
Inkoopwaarde omzet	200	Omzet 358
Personeelskosten	88	Renteopbrengsten
Verkoopkosten	15	
Huisvestingskosten	14	
Afschrijvingskosten	5	
Rentekosten	3	
Diverse kosten	12	
Saldo winst	21	
Totaal	358	Totaal 358

b De opbrengsten zijn groter dan de kosten. De winst is €21 miljoen.

20

a Omzet	€ 358 mln
Inkoopwaarde van de omzet	€ 200 mln –
Brutowinst	€ 158 mln

b $(€ 158 \text{ mln} \div € 358 \text{ mln}) \times 100\% = 44,1\%$

c

Omzet	€ 358 mln
Inkoopwaarde van de omzet	€ 200 mln –
Brutowinst	€ 158 mln
Bedrijfskosten	
- Personeelskosten	€ 88 mln
- Verkoopkosten	€ 15 mln
- Huisvestingskosten	€ 14 mln
- Afschrijvingskosten	€ 5 mln
- Rentekosten	€ 3 mln
- Diverse kosten	€ 12 mln+
	€ 137 mln –
Nettowinst	€ 21 mln

d De nettowinst.

21

Omzet	€ 400.000
Inkoopwaarde van de omzet	€ 180.000 –
Brutowinst	€ 220.000
Bedrijfskosten	€ 125.000 –
Nettowinst	€ 95.000

22 a $€ 42,35 \div 121 \times 100 = € 35$.

b $€ 14.000 \div (€ 35 - € 19) \rightarrow$
 $€ 14.000 \div € 16 = 875 \text{ stuks}$ —

c Als de constante kosten stijgen, wordt de break-evenafzet hoger.

Plusopdrachten**5.1 Wat heb je nodig?**

- 1**
- Bij een gewone boekhandel. Hier wil de klant het boek direct bij aankoop meenemen.
 - Een web-boekhandel. De klant betaalt het boek wanneer hij het ontvangen heeft.
- 2**
- totaal bezittingen in januari: $(320 + 35 + 20 + 180 + 5 + 40) \times € 1.000 = € 600.000$.
totaal bezittingen in december: $(330 + 65 + 15 + 210 + 27 + 45) \times € 1.000 = € 692.000$.
De toename is $(€ 692.000 - € 600.000) \div € 600.000 \times 100\% = 15,3\%$
 - De gebouwen zijn € 10.000 in waarde gestegen; de auto is € 5.000 in waarde gedaald.
 - $€ 35.000 - € 20.000 - € 10.000 = € 5.000$. De inventaris staat voor € 65.000 op de balans. Dit betekent dat er voor € 60.000 nieuwe inventaris is aangeschaft.

5.2 Waar haal je geld vandaan?

- 3 Bij een nv bestaat het eigen vermogen uit (anonieme) aandeelhouders. Bij een bv zijn de namen van de aandeelhouders bekend. Bij een eenmanszaak bestaat het eigen vermogen uit het geld dat de eigenaar in de onderneming heeft gestoken en bij een vof uit het geld dat de firmanten in de onderneming heeft gestoken. Op de balans staan de namen van de firmanten vermeld.
- 4 a $28 \times € 10.000 = € 280.000$
 b Benodigde hoeveelheid vermogen $€ 280.000 + € 500.000 + € 20.000 + € 1.000 = € 801.000$
 Financiering door lang vreemd vermogen (hypotheek): € 450.000
 Financiering door kort vreemd vermogen (banklening): € 20.000
 Financiering door eigen vermogen: $€ 801.000 - € 470.000 = € 331.000$
 Sem en Mick kopen € 250.000 aan aandelen. De rest van het vermogen $€ 331.000 - € 250.000 = € 81.000$ krijgen ze bij elkaar door aandelen te verkopen. Ze verkopen dus $€ 81.000 : € 1.000 = 81$ aandelen.

c

Debet	Balans op .../.../....	Credit
Pand	€ 500.000	Eigen vermogen € 331.000
Inventaris	€ 280.000	Hypotheek € 450.000
Vorraden	€ 20.000	
Kas	€ 1.000	Banklening € 20.000
Totaal	€ 801.000	€801.000

Toelichting: het is niet duidelijk hoe de bv aan het geld voor de kas komt. In bovenstaande balans is er vanuit gegaan dat Sem en Mick dat geld uit eigen zak inleggen.

d solvabiliteit = $(€ 331.000 : € 801.000) \times 100\% = 41,3\%$

- 5 a $€ 100.000 - (10 \times € 2.500) = € 75.000$
 b De rente in het eerste jaar bedraagt $0,08 \times € 100.000 = € 8.000$.
 De rente in het tweede jaar bedraagt $0,08 \times 95.000 = € 7.600$.
 c $€ 40.000 \div 2 = € 20.000$.
 d *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 Ja, Jeffrey werkt meer uren in de vennootschap en heeft daarom recht op een groter deel van de winst.
- 6 a De ondernemer vindt het niet prettig om schulden bij een familielid te hebben.
 b De rente is lager en de ondernemer hoeft minder gegevens aan te leveren dan bij een lening bij een bank.

5.3 Wat kost dat?

- 7 a

Productie	Totale kosten	Vaste kosten	Variabele kosten
0 stuks	€ 400	€ 400	€ 0
10 stuks	€ 440	€ 400	€ 40
100 stuks	€ 960	€ 400	€ 560

- b Progressief variabel:
 Bij een productie van 10 stuks zijn de variabele kosten per stuk $€ 40 \div 10 = € 4,00$.
 Bij een productie van 100 stuks zijn de variabele kosten per stuk $€ 560 \div 100 = € 5,60$.
 De variabele kosten per stuk stijgen bij een hogere productie.

c

Productie	Totale kosten	Vaste kosten	Variabele kosten
0 stuks	€ 500	€ 500	€ 0
10 stuks	€ 525	€ 500	€ 25
100 stuks	€ 700	€ 500	€ 200

d Degressief variabel:

Bij een productie van 10 stuks zijn de variabele kosten per stuk $€ 25 \div 10 = € 2,50$.

Bij een productie van 100 stuks zijn de variabele kosten per stuk $€ 200 \div 100 = € 2,00$.

De variabele kosten per stuk dalen bij een hogere productie.

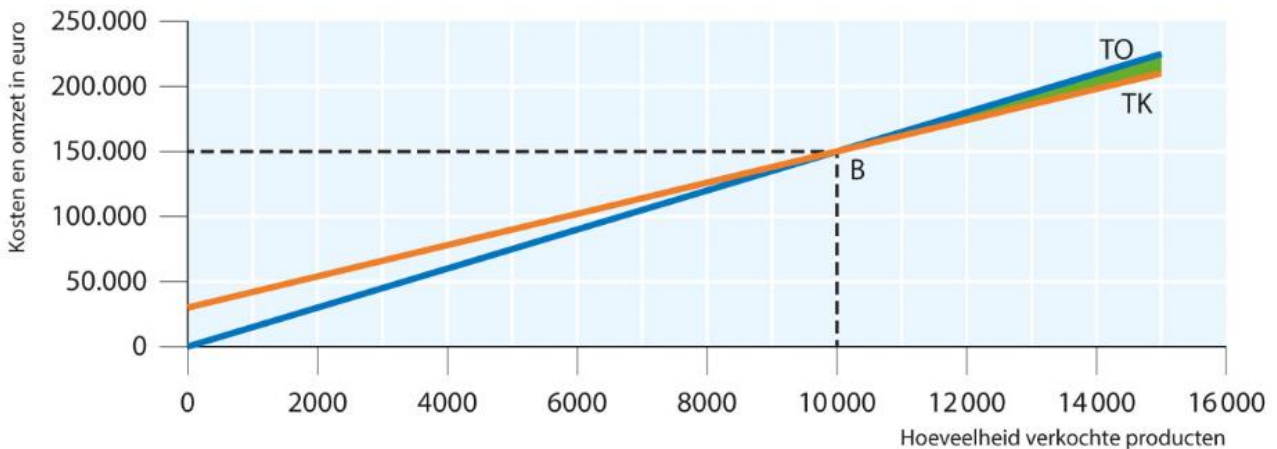
8 *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*

- Mee eens, want de vaste kosten zijn niet afhankelijk van de productie. De kosten kunnen dus niet veranderen.
- Niet mee eens, de vaste kosten liggen voor een bepaalde periode vast. Als bijvoorbeeld de lonen stijgen door een nieuwe CAO of de huur wordt aangepast, veranderen de vaste kosten.

5.4 Ga je winst maken?

- 9 a Break-evenpunt = $C \div (p - v) \rightarrow$
 $10.000 = € 30.000 \div (p - € 12) \rightarrow$
 $(p - € 12) = € 30.000 \div 10.000 \rightarrow$
 $(p - € 12) = € 3 \rightarrow p = € 15$

b, d, e

c $10.000 \times € 15 = € 15.000$

- 10 a $(€ 58.558 \text{ miljoen} - € 65.535 \text{ miljoen}) \div € 65.535 \text{ miljoen} \times 100\% = -10,6$. Een daling van 10,6%.
- b $(€ 7.758 \text{ miljoen} - € 6.605 \text{ miljoen}) \div € 6.605 \text{ miljoen} \times 100\% = -17,5$. Een daling van 17,5%.
- c Een deel van de kosten zijn constante kosten. Bij een afnemende omzet zijn deze constante kosten in verhouding tot de variabele kosten hoger en stijgt het verlies sneller dan de afname van de omzet.
- d Waarschijnlijk niet. Het bedrijf maakt verlies en dividend wordt uitgekeerd als er winst wordt gemaakt.
- 11 a $0,80 \times € 268 \text{ miljoen} = € 214,4 \text{ miljoen}$.
- b $€ 268 \text{ miljoen} - € 214,4 \text{ miljoen} = € 53,6 \text{ miljoen}$
of:
 $0,20 \times € 268 \text{ miljoen} = € 53,6 \text{ miljoen}$.

- 12** a $\text{Omzet} = 80.000 \times \text{€ } 7 = \text{€ } 560.000$
 b Als de constante kosten stijgen, moet de onderneming meer producten verkopen voordat het break-evenpunt bereikt wordt. Het verschil tussen de verkoopprijs en de variabele kosten moet door de hogere constante kosten gedeeld worden.

Extra rekenen

- 1** a $\text{€ } 7.250 - (\text{€ } 6.000 + \text{€ } 260) = \text{€ } 990 \times 1.000 = \text{€ } 990.000$
 b $\text{€ } 260 \div \text{€ } 7.250 \times 100\% = 3,6\%$
 c $\text{€ } 260 \div \text{€ } 7.250 \times 100\% = 3,6\%$
- 2** a $\text{€ } 7.550 - (\text{€ } 500 + \text{€ } 5) = \text{€ } 7.045 \times 1.000 = \text{€ } 7.045.000$
 b $(\text{€ } 7.045 - \text{€ } 260) \div \text{€ } 260 \times 100\% = 2.609,6\%$
 c $\text{€ } 7.045 \div \text{€ } 7.550 \times 100\% = 93,3\%$
- 3** Het eigen vermogen is $\frac{2}{3}$ van het totaal = $\frac{2}{3} \times \text{€ } 500.000 = \text{€ } 333.333$
- 4** Een voorbeeld van een juiste berekening is:
 Totaal vermogen = $\text{€ } 200.000 \div 40 \times 100 = \text{€ } 500.000$
 Debiteuren = $0,05 \times \text{€ } 500.000 = \text{€ } 25.000$
 Voorraden = $0,35 \times \text{€ } 500.000 = \text{€ } 175.000$
 Kas/bank = $100\% - (5\% + 35\% + 40\%) = 20\%$
 Kas/bank = $0,20 \times \text{€ } 500.000 = \text{€ } 100.000$
- 5** a Debiteuren - € 300
 Kas + € 300
 b Voorraad + € 2.300
 Crediteuren + € 2.300
 c Bank + € 399
 Voorraad - € 150
 Eigen vermogen + € 249
 d Kas - € 100
 Eigen vermogen - € 100
- 6** Omzet vorig kwartaal = $\text{€ } 5.307 \text{ miljoen} \div 108,6 \times 100 = \text{€ } 4.887 \text{ miljoen}$.
 Nettowinst vorig kwartaal = $\text{€ } 140 \text{ miljoen} \div 109,4 \times 100 = 128,0 \text{ miljoen}$.
- 7** Bruto-maandloon vorig jaar = $\text{€ } 2.832 \div 1,021 \times 100 = \text{€ } 2.773,75$.
- 8** a $\text{€ } 34.200 - \text{€ } 30.000 = \text{€ } 4.200$
 $\text{€ } 34.200 - \text{€ } 25.000 = \text{€ } 9.200$
 $\text{€ } 34.200 - \text{€ } 20.000 = \text{€ } 14.200$
 $\text{€ } 34.200 - \text{€ } 15.000 = \text{€ } 19.200$
 $\text{€ } 11.800 - \text{€ } 10.000 = \text{€ } 1.800$
 b $\text{€ } 4.200 \div \text{€ } 30.000 \times 100\% = 14,0\%$
 $\text{€ } 9.200 \div \text{€ } 25.000 \times 100\% = 36,8\%$
 $\text{€ } 14.200 \div \text{€ } 20.000 \times 100\% = 71,0\%$
 $\text{€ } 19.200 \div \text{€ } 15.000 \times 100\% = 128,0\%$
 $\text{€ } 1.800 \div \text{€ } 10.000 \times 100\% = 18,0\%$
 c $\text{€ } 30.000$
- 9** $5.000 \times (\text{€ } 100 \times 0,047) = \text{€ } 23.500$
- 10** a $2\% = \text{€ } 10.000$
 $100\% = \text{€ } 10.000 \div 2 \times 100 = \text{€ } 500.000$
 b $(\text{€ } 20.000 - \text{€ } 2.000) \div 12 = \text{€ } 1.500$.

13 Omzet	€ 540.000
Inkoopwaarde $0,40 \times € 540.000 =$	€ <u>216.000</u> -
Brutowinst $0,60 \times € 540.000 =$	€ 324.000
Bedrijfskosten:	
- Vaste kosten	€ 180.000
- Variabele kosten $0,12 \times € 540.000 =$	€ <u>64.800</u> +
	€ <u>244.800</u> -
Nettowinst	€ 79.200

- 14** a De totale kosten zijn € 658,5 miljoen + € 7,8 miljoen = € 666,3 miljoen.
b € 666,3 miljoen ÷ € 658,5 miljoen × 100% = 101,2%
c € 40 miljoen + € 7,8 miljoen = € 47,8 miljoen.
d De omzet moet worden € 658,5 miljoen + € 47,8 miljoen = € 706,3 miljoen →
(€ 706,3 miljoen - € 658,5 miljoen) ÷ € 658,5 miljoen × 100% = 7,3%

15 € 230.000 ÷ (7,50 - € 2,50) = 46.000 stuks

H6

Samenwerken & Onderhandelen

Hoofdstuk 6: Samenwerken en onderhandelen

6.1 Zwijgen of praten?

- 1
 - a De beslissing die de ene speler maakt door een bepaalde zet te doen, heeft invloed op de zet van de andere speler.
 - b Ja, dit is een keuzeprobleem. Als je kiest voor het oplossen van files door het aanleggen van nieuwe wegen, kun je dat geld niet gebruiken voor het verbeteren van de gezondheidszorg.

- 2

Eigen antwoord, bijvoorbeeld:
 Voordeel: je brengt het probleem overzichtelijk in kaart. Nadeel: het wordt vereenvoudigd tot twee elementen. In werkelijkheid spelen er meer factoren mee.

- 3
 - a De gevangene zal uitgaan van zijn eigen voordeel. Dus kiest hij voor de laagst mogelijke straf. De straf bij "ik beken" is altijd lager dan de straf bij "ik zwijg" wanneer "hij zwijgt" of "hij bekent".
 - b Als hij blijft zwijgen en de ander bekent, krijgt hij een hoge gevangenisstraf (vijf jaar).
 - c Als de verdachten kunnen overleggen, spreken ze af beide te zwijgen. Hun gezamenlijke straf is dan het laagst.

- 4
 - a Alle andere factoren (zoals tijdsdruk, vriendschappen, etc) worden buiten beschouwing gelaten.
 - b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 Je ontduikt belastingen, anderen moeten meer betalen.
 Iemand maakt misbruik van sociale voorzieningen, waardoor anderen geen of een lagere uitkering krijgen.
 - c Je gaat op je tenen staan om iets te zien, de mensen achter kunnen dan minder zien.

- 5
 - a De beste uitkomst is dat beide supermarkten niet meedoen. In dat geval behouden beide supermarkten hun huidige omzet.
 - b De afzet (verkochte hoeveelheid) blijft hetzelfde, maar door een lagere prijs daalt de omzet.
 - c Voor de consument. Door de prijsverlagingen worden de dagelijkse boodschappen goedkoper.
 - d Wanneer door de prijzenoorlog het aantal supermarkten afneemt, doordat de winst per supermarkt lager is geworden, bestaat de mogelijkheid dat supermarkten failliet gaan en stoppen. Hierdoor daalt de werkgelegenheid. De supermarkten die nog over zijn, kunnen nu de prijzen weer verhogen.

- 6
 - a Jumbo wil geen klanten verliezen aan Albert Heijn.
 - b Het kost de supermarkten veel geld en de supermarkten kregen een slechte naam door de prijsverhogingen na de prijzenoorlog.

- 7
 - a Je gaat als drogist A wel adverteren. Het risico op omzetverlies als drogist B wel gaat adverteren is te groot. In beide gevallen (als B wel gaat adverteren en als B niet gaat adverteren) gaat A wel adverteren.
 - b Als je zou overleggen, zou geen van beiden gaan adverteren. Ze houden dan hun eigen aandeel, terwijl de kosten aan advertenties niet stijgen.

- 8
 - a Autobedrijf Arie plaatst de roetfilters, ongeacht wat de concurrenten doen.
 - b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 - Zelfbinding, want dan heb je zelf het beslissingsrecht over je handelingen en kun je je onderscheiden van de concurrenten.
 - Samenwerken, op deze manier ben je er zeker van dat ook de concurrenten dezelfde kosten hebben.
 - c Ja, als twee bedrijven zich verbinden af te wijken van de bestaande situatie, terwijl de andere partijen dit niet doen.

- 9** a Wel uitverkoop. Als de ene partij dit wel doet, maar de andere partij doet geen artikelen in de uitverkoop verliest deze laatste een deel van de omzet. Het is voor beide partijen steeds het beste om wel mee te doen aan de uitverkoop, omdat de winst hoger is dan niet mee te doen aan de uitverkoop.
- b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld*
H&M zou bekend kunnen maken alleen op bepaalde momenten uitverkoop-acties te houden.
- c Als de beide partijen afspreken het aantal uitverkoop-momenten te verlagen, zullen ze beide een hogere omzet hebben en minder reclamekosten.

6.2 Het ene goed is het andere niet

- 10** De zak chips, het telefoonabonnement en de kapper zijn rivaliserend: als je dit koopt, kan een ander er geen gebruik van maken.
Internet is niet rivaliserend: als je van deze dienst gebruik maakt, kan een ander nog steeds het internet of Netflix op.
- 11** a Ze zijn beide uitsluitbaar: Het maakt niet uit of je een papieren of e-book hebt. In beide gevallen heb je er voor moeten betalen.
- b Een papieren boek is wel rivaliserend: dat boek kan niet door iemand anders worden gekocht. Een e-book is niet rivaliserend: hetzelfde e-book kan door anderen ook worden gekocht.
- 12** a Mensen zijn niet van gebruik uit te sluiten en er is geen prijs voor het gebruik te bepalen.
- b Niemand kan bepalen dat hij of zij niet meebetaalt aan de dijken. Dit geld komt uit de totale belastingopbrengsten.
- c *Eigen antwoord:*
waarschijnlijk afhankelijk van de woonplaats.

13

	Individueel goed	Collectief goed
Particuliere bewaking bedrijventerrein	X	
Politie		X
Paspoort	X	
Straatverlichting		X

14

	Collectief goed	Quasi-collectief
Leger	X	
Treinvervoer		X
Rechtspraak	X	
Schouwburg		X
Autosnelweg		X

- 15** a Een individueel goed, aangezien er een prijs voor vastgesteld kan worden en je kunt er alleen gebruik van maken als je deze prijs er voor betaalt.
- b Bij particulier onderwijs is er sprake van rivaliteit. Als een leerling hier gebruik van maakt, kan een andere leerling deze plaats niet innemen.
Als de overheid het onderwijs verzorgt is er geen sprake van rivaliteit. Het onderwijs is bereikbaar voor alle leerlingen, zonder dat iemand uitgesloten mag worden.
- c Als de overheid het onderwijs overlaat aan particuliere aanbieders, zal een aantal leerlingen geen onderwijs kunnen volgen vanwege de hoge prijs.
- 16** a Quasi-collectieve goederen
- b Deze goederen kunnen niet door de markt geproduceerd worden, omdat de overheid voor de echtheid van deze goederen in moet staan.

- c De kosten van deze producten zijn een inkomstenbron voor de gemeenten. Gemeenten proberen soms op deze manier hun inkomsten te vergroten.
- d *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
- Een juiste beslissing deze prijzen vrij te geven, omdat op deze manier de gemeenten geld vrij kunnen maken om hun uitgaven te financieren.
 - Je kunt niet naar een andere gemeente gaan om een paspoort aan te vragen. Je moet dus de prijs betalen die de gemeente vaststelt. Dat is geen goed idee.

6.3 Wie heeft er profijt van?

- 17 a De automobilisten en de activisten.
b De automobilisten willen meer wegen en de activisten willen het natuurgebied behouden.
c *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
- Ja, ook de activisten hebben voordeel van het doortrekken van de A4 en de automobilisten hebben voordeel van het natuurgebied. Ze zouden tot elkaar kunnen komen door de A4 om het natuurgebied heen aan te leggen.
 - Nee, de verschillen zijn zo groot dat een overeenkomst onmogelijk is.
- 18 a Ze zullen beiden kiezen voor niet verhogen
b Dan zullen ze beiden kiezen voor wel verhogen

Je kunt je antwoorden beredeneren door een tabel te maken met de resultaten:

		Keten 2	
		wel	niet
Keten 1	wel	0,0	-50%, 10%
	niet	10%, -50%	-20%, -20%

- 19 a Defensie, belastingen
b Bibliotheken, aanleg van wegen, parkeerplaatsen
- 20 a $(71,8 - 52,4) \div 52,4 \times 100\% = 37,0\%$.
b Door een afnemende werkgelegenheid lopen de belastinginkomsten terug en door een toenemende werkloosheid stijgen de uitgaven voor uitkeringen.
- 21 a Deze vraag kun je met de betreffende figuur niet beantwoorden, maar wel 2% meer dan in 2011.
b In 2012 was het indexcijfer 102. In 2015 was het indexcijfer 109. Uitgaven zijn dus gestegen met $(109 - 102) / 102 \times 100\% = 6,86\%$
c De bevolking vergrijsst; de zorgkosten nemen toe naarmate men ouder wordt.
d De uitgaven aan sociale zekerheid (oranje lijn) is ongeveer 2% gestegen in de periode 2011- 2015.
- 22 a *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
Bijen zorgen voor de bestuiving van planten.
b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
- De imker heeft geen kosten door de bestuiving van planten.
 - De bestuiving is een neveneffect van het houden van bijen.
- 23 *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
- Liever naast een discotheek, want ik ben een nachtmens en de kinderen van de basisschool maken mij elke morgen veel te vroeg wakker.
 - Liever naast een basisschool, want hier heb je bijna geen overlast van en van een discotheek heb je 's nachts veel last van lawaai.

- 24** a *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 - Het ziet er lelijk uit.
 - Je hebt last van de weerkaatsing op de panelen.
 b De prijs van wonen wordt door een subsidie lager. Dit zorgt voor stijging van het consumentensurplus.
- 25** a Een verhoging van de accijns merk je iedere keer als je gaat tanken.
 Een verhoging van de motorrijtuigenbelasting is minder vaak zichtbaar.
 b gebrek aan brandstof, veiligheid, werkzaamheden, etc.
 c De langere reistijd.

6.4 Welke afspraken maak je over je loon?

- 26** a Dit valt onder de secundaire arbeidsvoorwaarden. Het bijkopen van vakantiedagen is een afspraak tussen werkgever en werknemer naast de afspraken over de hoogte van het loon en de werktijden
 b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 auto van de zaak, bonus, kinderopvang en overwerktoeslag.
 c In een situatie met een lage werkloosheid. De bedrijven hebben moeite om personeel te vinden, waardoor de werknemers hogere eisen kunnen stellen over de arbeidsvoorwaarden.
- 27** a 3.1: primair
 3.2: primair
 3.3: primair
 3.4: primair
 3.5: primair
 4.1: secundair
- b De tegenprestatie is het salaris.
 c Een collectief belang, want de uitkomst, de arbeidsovereenkomst, is voor beide partijen het maximaal haalbare.
- 28** a *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 de hoogte van het loon en vakantiedagen.
 b Beide partijen willen voor hun achterbannen het best mogelijke resultaat boeken en ervoor zorgen dat een bedrijf of instelling goed functioneert en dus blijft bestaan.
- 29** a Beide partijen hebben er belang bij dat er een overeenkomst ontstaat waarop zij zich kunnen beroepen bij individuele arbeidsovereenkomsten.
 b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 De werkgever kan overwegen de productie naar een ander land te verplaatsen.
- 30** a Grote loonstijgingen leiden tot hoge productiekosten. Hierdoor verslechtert de concurrentiepositie van Nederlandse bedrijven ten opzichte van buitenlandse bedrijven
 b Als het cao-loon boven het evenwichtsloon ligt bieden zich meer werknemers aan dan er arbeidsplaatsen zijn. Dit leidt tot werkloosheid.
- 31** a Bij stakingen ligt de productie stil. In dit geval wordt de bagage niet afgehandeld.
 b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 - Ja, soms moeten werknemers hiermee dreigen, omdat zij anders geen mogelijkheden meer hebben om de werkgevers over te halen om een hoger loon te betalen.
 - Nee, als er een stakingsdreiging boven de onderhandelingen hangt, is vrij onderhandelen niet meer mogelijk.
 c *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 - De vakbonden zetten de staking in terwijl er nog onderhandeld wordt.
 - Er ontstaat een gevaarlijke situatie, bij bijvoorbeeld een staking van NS-personeel.

- 32** a Voordeel van een algemeen verbindend verklaarde cao is dat hij voor iedereen geldt en dat iedereen weet waar hij aan toe is. Deze levert dus veel minder "gedoe" op.
 b Door een hoge loonsverhoging neemt de koopkracht toe. Er worden meer producten gekocht en geproduceerd, waardoor de werkgelegenheid toeneemt.
 c Bij een kleine loonsverhoging komt de internationale concurrentiepositie van Nederland ten opzichte van het buitenland niet in gevaar.
- 33** *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 - In een branche met een cao die voor alle werknemers geldt, omdat je dan terug kunt vallen op de voorwaarden die in de cao genoemd worden.
 - In een branche zonder cao, omdat je zelf in staat bent betere afspraken te maken dan de afspraken gemaakt door de vakbond samen met de werkgeversorganisaties.
- 34** Als je meelift is de loonsverhoging lager dan wanneer iedereen lid is.
- 35** a In de jaren 90 van de vorige eeuw steeg het aantal leden. Vanaf de eeuwwisseling is het aantal leden langzaam teruggelopen.
 b Vroeger werkten vrouwen vaak niet door na de geboorte van hun eerste kind. Vanaf het moment dat vrouwen wel doorwerkten, zie je dat het aantal vrouwelijke leden van de vakbond ook stijgt.
 c Door het algemeen verbindend verklaren zien veel werknemers de voordelen van het vakbondslidmaatschap niet meer. Dit kost immers geld en de voordelen heb je ook als je het lidmaatschap niet betaalt.
- 36** a Mensen die belasting ontduiken, maken wel gebruik van de voorzieningen die betaald worden met belastinggeld.
 b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 - Nee, want de kans dat je gepakt wordt is erg klein.
 - Ja, door de hogere boetes wordt het risico wel erg groot.
 c De kosten van opsporen moeten niet hoger worden dan de opbrengsten van de opsporingsacties.

6.5 Economie in de praktijk: Onderhandelen over loon.

- 37** a Vakbonden en werkgeversorganisaties
 b Loonruimte is de mate waarin je het loon kunt verhogen zonder dat de winstgevendheid van een bedrijf in gevaar komt. Loonruimte bestaat uit stijging van de prijzen (inflatie) en stijging van de arbeidsproductiviteit.
 c Salarisverhoging met ruim 5%, behoud 21 vrije weekenden en toelage in stand houden.
 d Ja het aantal fte 's bij veiligheid is in 10 jaar flink afgenomen.
- 38** a Het onderwijs heeft er meer taken bij gekregen. Denk bijvoorbeeld aan het opvangen van zorgleerlingen in het regulier onderwijs of aandacht voor mediawijsheid. Het kan ook zijn dat er meer leerlingen bij zijn gekomen.
 b Bij onderwijs zijn meer mensen werkzaam. De hier genoemde vakbondseis is van de politiebonden. De politie heeft dus een beter punt dan het onderwijs. Soms is het zo dat als de ene sector eisen gaat stellen dat andere sectoren ook gaan nadenken over meer loon.
- 39** a Politieagenten hebben om goed te kunnen werken goed materiaal nodig. Blijkbaar is er extra materiaal nodig.
 b Secundaire arbeidsvoorwaarden
 c Bijvoorbeeld het uniform of het soort politieauto 's dat gebruikt wordt.

Herhalingsopdrachten**6.1 Zwijgen of praten?**

- 1
 - a Je krijgt op een wiskundige, getalsmatige manier inzicht in de verschillende mogelijkheden binnen een gevangenendilemma.
 - b De ene partij neemt een beslissing, maar het gevolg van deze beslissing is ook afhankelijk van een andere partij die in dezelfde situatie ook een beslissing maakt.
- 2 De beslissing die genomen wordt, levert voor de partij zelf het grootste voordeel op. Als er overleg mogelijk was geweest tussen de verschillende partijen, was het gezamenlijke voordeel het grootst geweest.
- 3
 - a De boeren staan voor de vraag wat ze gaan kweken, appels of peren en wat is de opbrengst van deze producten. Maar de opbrengst is ook afhankelijk van de beslissing die de andere boer neemt.
 - b Voor beiden is peren kweken de beste strategie ongeacht wat de ander doet: peren brengen in iedere situatie meer geld op.
 - c *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 - Een afspraak maken over de hoeveelheid appels en peren die elk gaat verbouwen.
 - Een afspraak over wie welk product gaat verbouwen.
- 4
 - a prijzenoorlog
 - b Door een prijzenoorlog te beginnen, verlaag je de prijzen van het product en verdien je minder. De andere supermarkt doet hetzelfde, waardoor niemand meer klanten krijgt maar wel een dalende omzet ziet.
 - c Ze zouden moeten kiezen om geen prijzenoorlog te beginnen.
- 5 zelfbinding.

6.2 Het ene goed is het andere niet.

- 6
 - a Hiervoor is een prijs vast te stellen en je hebt er alleen recht op, wanneer je ervoor betaalt. Het is een rivaliserend en uitsluitbaar goed.
 - b Rivaliserend betekent dat als jij iets koopt een ander het niet kan kopen, bijvoorbeeld een zak chips of een boek.
Uitsluitbaarheid betekent dat als je niet betaalt, je geen recht op het product hebt, bijvoorbeeld een broek of bezoek aan de schouwburg.
- 7 Ze zijn niet uitsluitbaar en niet rivaliserend: niemand is uit te sluiten van het gebruik en als iemand gebruik maakt van de dijk betekent het niet dat een ander er geen gebruik van kan maken. Er is ook geen prijs voor gebruik vast te stellen.
- 8 Het zijn collectieve goederen: iedereen kan er gebruik van maken en het gebruik van een persoon sluit het gebruik er van door een ander niet uit
- 9
 - a Bij quasi-collectieve goederen is het mogelijk een individuele prijs vast te stellen, maar de overheid kiest er voor deze goederen collectief aan te bieden
 - b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
een bibliotheek.

10

Goed	Individueel	Collectief	Semi-collectief
LOI cursus	X		
Bouwvergunning	X		
Inenting			X
Gezondheidszorg			X
Auto	X		

11 individueel goed.

6.3 Wie heeft er profijt van?

12 Bij het collectief belang wordt er uitgegaan van het grootste totale voordeel. Hierbij wordt geen rekening gehouden met het individuele belang. Het individueel voordeel is groter dan het gemiddelde van het collectieve voordeel.

13 Er hoeft niet per se glasvezel in de wijk te komen. Een aantal mensen zal zich niet aanmelden, maar zal hopen dat 30% van de huishoudens zich wel aanmeldt en dan later, als de infrastructuur van de glasvezel in de wijk is gerealiseerd, kiezen voor een aansluiting.

Als de bewoners uitgaan van het collectief belang kiest iedereen voor glasvezel. De individuele bewoner zal ook kunnen kiezen voor het individueel belang en in eerste instantie geen 'ja' zeggen tegen glasvezel, maar er later wel gebruik van maken.

14 *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*

15 Particuliere sector

- 16 a Een extern effect heeft invloed op anderen. Dit is voor bedrijven niet interessant, omdat dit niet het doel van hun activiteiten betreft.
 b De overheid kan de negatieve externe effecten beperken door wetgeving uit te vaardigen, waardoor deze effecten verboden of zwaarder financieel belast worden.

- 17 a *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 Ja, Aalsmeer ondervindt (geluids)hinder van Schiphol. Als Schiphol verder groeit, zal deze geluidshinder alleen maar toenemen.
 b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 werkgelegenheid, groei van de economie.

6.4 Welke afspraken maak je over je loon?

18 Primaire arbeidsvoorwaarden gaan over de hoogte van het loon en de werktijden. De andere arbeidsvoorwaarden zijn secundair.

19

	Primaire	Secundaire
Bijdrage in crèche-kosten		X
Bonusregeling		X
Brutoloon	X	
Opleidingsmogelijkheden		X

- 20** Werkgeversorganisaties die namens de werkgevers spreken en de vakbonden die voor de belangen van de werknemers opkomen.
- 21** a Hier is sprake van zelfbinding. De onderhandelaren moeten de eisen van de ledenvergadering verdedigen in het overleg met de werkgeversorganisaties.
b Als de onderhandelaren zich niet aan de uitkomsten van de ledenvergadering houden, lopen ze het risico dat de ledenvergadering de uitkomst van het overleg met de werkgeversorganisaties afkeurt.
- 22** a De cao wordt afgesloten tussen werkgevers- en werknemersorganisaties. Door het algemeen verbindend verklaren geldt de cao voor alle werknemers en werkgevers in deze branche.
b De minister van sociale zaken en werkgelegenheid. Hierdoor wordt de cao in een wet vastgelegd.
c Op deze manier geldt deze cao voor leden en niet-leden.

Plusopdrachten

6.1 Zwijgen of praten?

- 1** Als de beide afdelingen dezelfde opleidingen volgen, kunnen zij zich niet van de ander in prestatie onderscheiden en missen zij hun bonus.
- 2** De afdeling verkoop doet geen scholing. Als inkoop wel scholing doet, is het beter voor verkoop om geen scholing te doen ($1.000 > 800$). Als inkoop geen scholing doet, is het beter voor verkoop om ook geen scholing te doen ($0 > -1.200$).
- 3** Een sequentieel spel.
- 4** veilen bij opbod: sequentieel
veilen bij afslag: sequentieel
verkoop met gesloten envelop: simultaan

6.2 Het ene goed is het andere niet.

- 5** a De overheid vindt de noodzaak van postbezorging minder urgent.
Een particulier bedrijf kan efficiënter werken.
b quasi-collectief goed en individueel goed.
- 6** a De overheid geeft de opdracht tot het maken van deze collectieve goederen en betaalt deze goederen dan ook.
b Zonder straf op belastingontduiking zou een groot aantal mensen geen belasting betalen.
- 7** a Het is een individueel goed, omdat het een uitsluitbaar en rivaliserend goed is
b De overheid staat voor het dilemma om of gas uit de grond te halen met de gevolgen van aardbevingen of de gasproductie te verminderen of stop te zetten. Hierdoor lopen de inkomsten van de overheid echter terug.
c Voorbeeld van een matrix:

	Groningers	Nederland
Wel winnen	aardbevingen	Inkomsten voor de Staat blijven op peil
Niet winnen	Groningers kunnen weer rustig slapen	Iedereen moet meer belasting betalen, zodat de Staatsinkomsten op peil blijven

6.3 Wie heeft er profijt van?

- 8** a Vrij goed, je hoeft hier niet voor te betalen.
 b Het doel is het beperken van de uitstoot van broeikasgassen.
 c *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
- De bedrijven kunnen bij minder vervuילend produceren hun emissierechten verkopen. Zo kunnen zij hun winst verhogen.
 - Consumenten vragen steeds vaker om producten die niet-milieuvervuilend geproduceerd worden. Bedrijven passen zich aan de wens van de consumenten aan.
- 9** Door weinig emissierechten beschikbaar te stellen, worden bedrijven gedwongen minder broeikasgassen uit te stoten.
- 10** Investeren in minder vervuילende technieken kost veel geld. Als de overheid veel emissierechten beschikbaar stelt, blijven andere bedrijven op de ouderwetse, vervuילende manier produceren. De bedrijven die zich inspanssen om minder vervuילend te produceren, zullen hun investeringen dan niet terugverdienen.
- 11** Als de prijs van olie stijgt, neemt de vraag naar olie af. Door de afnemende vraag naar olie daalt ook de CO₂-uitstoot en neemt de vraag naar emissierechten af. Hierdoor daalt de prijs van de emissierechten.

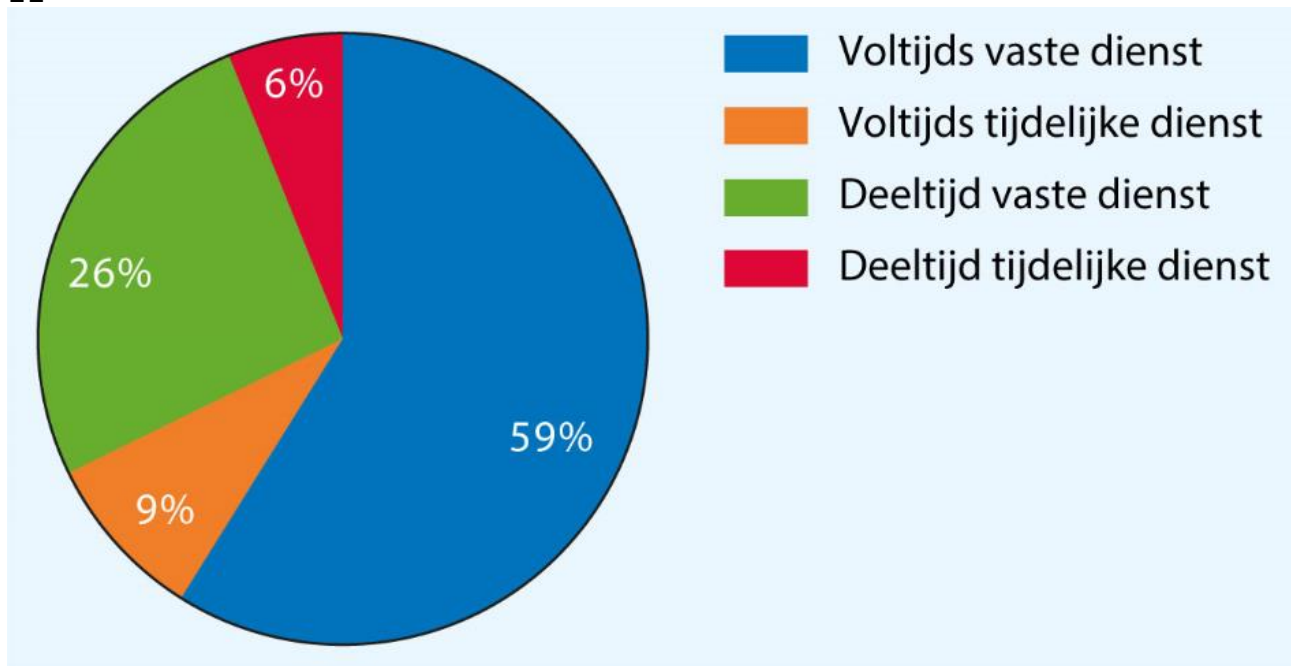
6.4 Welke afspraken maak je over je loon?

- 12** a Als iemand geen volledige maand werkt, wordt het loon berekend, door het loon door het aantal dagen van de betreffende maand te delen.
 b Het is gunstiger om 10 dagen in februari te werken. Omdat februari 28 (soms 29) en januari 31 dagen telt, is het dagloon in februari hoger.
- 13** a Door het algemeen verbindend te verklaren ontstaan er verschillen over de rechten en plichten van leden en niet-leden.
 b *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 De bonden laten op deze wijze zien dat zij zich voor alle werknemers inzetten
 c *Eigen antwoord, bijvoorbeeld:*
 Werkgevers willen graag de ruimte houden om met afzonderlijke werknemers te onderhandelen over de arbeidsvoorwaarden.

Extra rekenen

- 1** a gewone benzine = $45 \times \text{€ } 1,56 = \text{€ } 70,20$
 eco-benzine = $45 \times \text{€ } 1,67 = \text{€ } 75,15$
 b gewone benzine = $45 \times 16,5 = 742,5$ kilometer
 eco-benzine = $45 \times 18 = 810$ kilometer
 c gewone benzine = $742,5 \div 70,20 = 10,58$ kilometer voor € 1.
 eco-benzine = $810 \div 75,15 = 10,78$ kilometer voor € 1.
- 2** $1,10 \times \text{€ } 1,79 = \text{€ } 1,97$
- 3** $0,15 \times \text{€ } 325,00 = \text{€ } 48,75$
- 4** De prijs exclusief btw = $\text{€ } 30 \div 121 \times 100 = \text{€ } 24,79$.
 De nieuwe prijs wordt $\text{€ } 24,79 \times 1,06 = 26,28$.
 De overheid loopt mis: $\text{€ } 30 - \text{€ } 26,28 = \text{€ } 3,72$ per e-boek.
- 5** a $(2 \times \text{€ } 64,44) + (2 \times \text{€ } 51,20) = \text{€ } 231,28$
 b $(2 \times \text{€ } 64,44) + (2 \times \text{€ } 28,48) + \text{€ } 50,40 = \text{€ } 236,24$

- 6** $0,91 \times 788 = 717$ leerlingen
 $717 \times \text{€ } 6.500 = \text{€ } 4.660.500$
- 7** $0,94 \times 1.561 = 1.467$ leerlingen
 $1.467 \times \text{€ } 7.863 = \text{€ } 11.535.021$
- 8** a $0,05 \times 8$ miljoen = 400.000 mensen
 b Een gemiddeld arbeidsjaar heeft 1.800 uur. 15 werkdagen van 8 betekent 120 uur ziekte. $120/1.800 \times 100\% = 6,67\%$. Dat is meer dan 6%.
 c $(0,05 - 0,02) \times 8$ miljoen = 240.000 mensen.
- 9** a $12 \times \text{€ } 814,60 = \text{€ } 9.775,20$
 b $(12 \times \text{€ } 1.318,85) \times 1,08 = \text{€ } 17.092,30$
 c $(\text{€ } 358,05 - \text{€ } 220,20) \div \text{€ } 220,20 \times 100\% = 62,6\%$ meer.
 d $\text{€ } 304,35 \div 37,60$ per dag = 8,1 dag.
- 10** a $\text{€ } 16,20 \times 12 = \text{€ } 194,40$
 b $\text{€ } 16,20 \times 12 = \text{€ } 194,40$
 c Jongeren tot 23 jaar betalen het eerste jaar niets en daarna $12 \times \text{€ } 2,08 = \text{€ } 24,96$ per jaar.

11

- 12** a 5 dagen per week = $5 \times 52 \div 12 = 22$ dagen per maand (afgerond) →
 De vergoeding bedraagt $20 \times 2 \times 22 \times \text{€ } 0,19 = \text{€ } 167,20$ per maand.
 b 2 dagen per week = $2 \times 52 \div 12 = 9$ dagen per maand (afgerond) →
 De vergoeding bedraagt $35 \times 2 \times 9 \times \text{€ } 0,19 = \text{€ } 119,70$ per maand.
- 13** bedrijfstak cao = $(250 \div 1.100) \times 100\% = 22,7\%$
 ondernemings-cao = $(850 \div 1.100) \times 100\% = 77,3\%$
- 14** $100\% = 67.000 \div 3,8 \times 100 = 1.763.158$ leden

